

A. van der Veen, D. Verhoeven, *En toch verschillend. Zusters van Liefde van Onze Lieve Vrouw, Moeder van Barmhartigheid 1960-2000* (Hilversum: Verloren, 2005, 358 blz., ISBN 90 6550 868 6).

De historiografie van religieuze gemeenschappen is het niveau van hagiografische gedenkboeken inmiddels ruimschoots ontstegen. Ook professionele historici leggen zich op deze tak van geschiedschrijving toe, veelal in opdracht van (goeddeels verdwijnende) religieuze gemeenschappen zelf. Door de eigen geschiedenis door professionals in kaart te laten brengen, laten besturen van orden en congregaties zien dat ze hun oorsprong en ontwikkeling, maar zeker ook hun bijdragen aan de op- en uitbouw van onderwijs en zorg vanaf 1840 tot diep in de twintigste eeuw serieus nemen. Zulk opdrachtonderzoek verdiept het beeld van de sociaal-culturele en intellectuele ontwikkeling van katholieken in Nederland. Toch wordt de reikwijdte ervan ook steeds beperkt door het enkelvoudige perspectief van de gemeenschap die de opdracht tot onderzoek verstrekte.

Die specifieke context kenmerkt ook de jongste studie over de grootste zustercongregatie in Nederland, die in de eerste plaats bedoeld is voor de Zusters van Liefde zelf. Om hun eigen ervaringen in de periode 1960 tot 2000 draait het vooral. Geen gemakkelijk tijdvak om te documenteren, getekend als het is door vernieuwing, stagnatie, uitredingen, vergrijzing, afkalving van de werkvelden, versnippering van inzet, een zekere individualisering en bestuurlijke democratisering. Zoeken naar een nieuwe consensus is met ontmoedigend grote hoeveelheden beleidsstukken gepaard gegaan. Niettemin hebben de historicae Annemiek van der Veen en Dolly Verhoeven een toegankelijk boek geschreven. Overeenkomstig de bescheiden doelstelling heeft het een dito notenapparaat en bibliografie; diepgravende analyses willen de auteurs niet bieden. Het boek is aantrekkelijk door de vele illustraties. Grafieken en kaartmateriaal maken de ontwikkeling van ledental en stichtingen per land inzichtelijk. De precieze aantallen van de provincies en regio's staan bovendien nog in een afzonderlijke bijlage. Behalve op archiefonderzoek steunt het boek op meer dan negentig interviews gehouden met zusters in binnen- en buitenland. Toepassing van *oral history* is inmiddels een traditie in het onderzoek naar religieuzen in Nederland. De keuze voor anonimisering van zegsvrouwen pakt echter ongelukkig uit, omdat noodzakelijke contextgegevens (leeftijd, standplaats, werkveld) ontbreken. Daardoor zijn de citaten — ook in de op zich illustratieve afzonderlijke tekstblokken — voor lezers moeilijk te wegen. Ondanks deze anonimisering is het een opmerkelijk openhartig boek geworden.

Het beschrijft achtereenvolgens de belangrijkste veranderingen in beleid en bestuur, werkzaamheden en levens van afzonderlijke zusters. De letterlijk monumentale impact van de liefdezusters laat zich behalve uit grote aantallen (scholen en ziekenhuizen, leerlingen en verpleegden) aflezen uit de foto's van de instituties die zij stichtten. Geen goed werk was hun vreemd en het is deze verdeling van aandacht en inzet over onderwijs op alle niveaus, armen-, zieken- en bejaardenzorg die de congregatie opbrak, zodra de overheid via subsidies deze werkvelden begon te reguleren. Religiositeit en nieuwe eisen aan professionaliteit bleken niet altijd gemakkelijk te verenigen. Hoewel een deel van de zusters geporteerd was voor vernieuwingen, bleken die aanvankelijk confronterend en maar moeilijk te kanaliseren. Getraind in gehoorzaamheid en zwijgen was het voor deze

groep vrouwen uitermate moeilijk zomaar eigen visies te ontwikkelen of te verwoorden. Waar kerkelijke gezagsdragers vernieuwingen bepleitten, reikten zij geen bruikbare kaders aan. Door de snelle afkalving van vertrouwde werkvelden kwam het zwaartepunt vooral te liggen bij een langdurige spirituele heroriëntatie op de eigen traditie van barmhartigheid in een snel veranderende samenleving. Soms waren de zusters meer met zichzelf bezig dan hun lief was. Deze overgang van 'doen' naar 'zijn', inherent ook aan het stijgen van de gemiddelde leeftijd, confronteerde hen met indringende vragen over hun religieuze identiteit, zinvolle nieuwe taken vanuit een inmiddels marginale sociale positie, nieuwe betekenissen van de oude geloften van armoede, gehoorzaamheid en kuisheid en individuele en collectieve verantwoordelijkheid.

Verhelderend is vooral de geografische perspectiefwisseling per thema (bestuur, werk, leven). Ten eerste omdat deze het singuliere karakter van de moeizame koersherziening binnen het bredere religieus-kerkelijke veld relateert. Ten tweede omdat erdoor zichtbaar wordt dat eenzelfde proces zich in verschillend tempo voltrok (en voltrekt) in alle geledingen van de congregatie. Ten derde omdat deze wisseling duidelijk maakt dat het hier, ondanks de vele vestigingslanden, om een typisch Nederlandse congregatie ging en dat zij dat in de kern ook altijd is gebleven. Hoewel zij zich vanaf 1840 wereldwijd vertakte (België, Engeland, de Verenigde Staten, Indonesië, Suriname, Zimbabwe, Duitsland, Brazilië, de Filippijnen, Ierland en Rome, waar tussen 1969 en 1981 het algemeen bestuur zetelde), bleef steeds driekwart van de leden Nederlands. Eenheid, altijd en overal, was van meet af aan het doel. In ieder klooster, ook in de binnenlanden van Suriname of Indonesië, was de voertaal Nederlands, bepaalde het algemeen bestuur in het Tilburgse moederhuis het beleid en golden de regel en constituties onverkort. Deze eenheid mocht misschien troostrijk zijn voor de zusters in den vreemde, enige internationalisering of acculturatie aan lokale omstandigheden werd erdoor belemmerd. Ten tijde van de vernieuwingen bleek juist hierin een belangrijke sta-in-de-weg te liggen.

De nadelen van die erfenis ondervindt de congregatie ten dele tegenwoordig nog in haar bestuurs- en organisatiecultuur. Nieuwe en weinig verankerde beginselen als subsidiariteit, decentralisatie, pluriformiteit, solidariteit en collegiaal bestuur, die met de vernieuwingen van de jaren zestig hun intrede deden, hebben het aloude uniformiteits-principe (en onderliggende idealen als gehoorzaamheid en nederigheid) niet volledig kunnen vervangen. Deels niet — en dat is de ironie van de geschiedenis — omdat de oude idealen door jonge medezusters uit andere culturen als authentieke erfenis en traditie van de eigen gemeenschap hernieuwd worden omhelsd. Dergelijke kwesties zijn in het licht van de toekomst van de congregatie, die vooral in Indonesië (met meer dan tweehonderd leden) lijkt te liggen, in bestuurlijke zin uitermate delicaat. Geschiedschrijving als deze kan daarmee ook als beleidsinstrument fungeren. Dat deze opdrachtgever zich dat realiseert moge wellicht blijken uit de onmiddellijke vertaling van deze uitgave in het Engels, Indonesisch en Portugees.

Marit Monteiro

W. Goddijn, *Kardinale kwesties in katholiek Nederland 1970-1987. Persoonlijke herinneringen en bijpassende teksten uit de media* (Budel: Damon, 2005, 190 blz., € 16,90, ISBN 90 5573 627 9).

In de roerige geschiedenis van de katholieke vernieuwingsbeweging in Nederland speelde de socioloog en franciscaan Walter Goddijn decennialang een centrale rol. Als directeur van het Pastoraal instituut van de Nederlandse kerkprovincie (PINK) gedurende de jaren zestig, en als zodanig ook als secretaris van het Pastoraal Concilie in Noordwijkerhout, zat hij als een spin in het roomse web. Gedurende de vijfde zitting van dit 'concilie' in januari 1970 werd met een overgrote meerderheid het verplichte priestercelebaat weggestemd, wat een breuk betekende met het standpunt terzake van het centrale bestuur van de kerk in Rome. Pater Goddijn werd in de nasleep van deze geruchtmakende geschiedenis het zwarte schaap, of liever de zondebok, die door de (Nederlandse) kerkelijke leiding onder dankzegging voor bewezen diensten de woestijn werd ingestuurd, zij het dan als hoogleraar godsdienstsociologie in Tilburg. Ook daarna heeft hij zijn visie op godsdienst en kerk nog veelvuldig laten klinken, onder meer als columnist in *NRC-Handelsblad*. Vanuit zijn sterk persoonlijke betrokkenheid deed Goddijn al tweemaal eerder verslag van de gebeurtenissen in katholiek Nederland, namelijk in *Rode oktober* (1983) over de periode 1968-1970, en in zijn uitvoerige, hier en daar zelfs indiscrete memoires onder de titel *De moed niet verliezen* (1993). De als jaaroverzichten opgebouwde en met vele perspublicaties geardeerde *Kardinale kwesties* geven nu voor de derde keer een hoogst gedetailleerd verslag en tegelijk een *apologia pro vita sua*.

De drie publicaties vertonen geen kwalitatief stijgende lijn, en er moet zelfs een zekere weerstand worden overwonnen, ik beken het eerlijk, om door zoveel zelfexpositie heen te worstelen. De auteur hanteert een simplistisch jaren zestig schema van conservatieven en progressieven, aan de adjectieven is altijd duidelijk wie bij welk kamp hoort. De wijze waarop hij in zijn kroniek kardinaal Alfrink herhaaldelijk voor zijn eigen gelijk inschakelt gaat op den duur irriteren. Maar vooral de doorlopende ik-inflatie is fnuikend voor de welwillendheid die men in principe elke schrijver wil geven wanneer men hem begint te lezen. Goddijn vermeldt niet alleen de recepties waarop hij wél verscheen, hij laat ook weten bij welke hij tot zijn verwondering niet werd uitgenodigd. En dan neemt hij plotseling de lezer weer voor zich in door eerlijk te melden hoeveel pijn het hem deed toen hij door de bisschoppen werd gepasseerd voor de functie van secretaris-generaal van de kerkprovincie, een teleurstelling waar hij nooit overheen is gekomen. Inhoudelijk gezien het meest opvallend is dat de auteur, hoeveel Romeinse en andere buitenlandse contacten hij ook had, blijkbaar niet heeft aangevoeld hoe diep de opzet van het Noordwijkerhoutse experiment (want dat was het) overal werd gewantrouwd. En vooral hoe in het bijzonder de strak georganiseerde stormloop op het priestercelebaat bij paus Paulus VI Montini, de Romeinse curie en vele andere Europese bisschoppenconferenties in verkeerde aarde viel. De aanvaarding van het 'ambtsrapport' begin januari 1970, dat staande de vergadering niet erg sterk door prof. Edward Schillebeeckx werd verdedigd, betekende het startsein voor een langdurige Romeinse restauratie, die in feite nog steeds voortduurt. De benoemingen van de bisschoppen Simonis en Gijzen wekten indertijd heel wat publiek rumoer, maar een